

Kolaboracija v Jugoslaviji med II. Svetovno vojno

Kazalo

1. Uvod	3
2. Zgodovinske okoliščine	4
3. Hrvaška – Ustaši	5
4. Srbija	7
5. Četniki	9
6. Slovenija – Domobranci	12
7. Viri	14

1. Uvod

V tej seminarski nalogi bom poizkušal osvetliti problematiko kolaboracije nekaterih pripadnikov Jugoslovanskih narodov z nacisti in fašisti, skratka okupatorskimi vojskami, med drugo svetovno vojno.

Opozoriti velja, da je to vprašanje v zadnjem času postalo spet izjemno aktualno, saj se v naši družbi pojavljajo poizkusi, da bi se z zgodovinskega stališča razvrednotilo partizanski narodnoosvobodilni boj in se povzdignilo kolaboracijo z okupatorjem, kar bi prineslo navidezno spravo v družbi.

Ker se o domačem domobranskem vprašanju že tako ali tako veliko govori, sem večino besedila posvetil predvsem pogledu na celovito narodnostno dogajanje v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno.

2. Zgodovinske okoliščine

Za podrobnejšo obdelavo problema kolaboracije med vojno v Jugoslaviji je nujno potrebno poznati tudi okoliščine v katerih se je rodila, dogajala in bila na koncu tudi končana in kaznovana.

Razmere ob pričetku vojne so bile izjemno zapletene in za popolno razlago le teh, ta seminarska naloga ne zadostuje. Zato bom del podatkov, ki so sicer pomembni za širše razumevanje takratne politično družbene situacije v jugoslaviji primoran izpustiti.

Jugoslavija se je najprej znašla v kaosu, saj so si jo okupatorske dežele razdelile po svoje.

Okupatorske države so si Slovenijo razdelile na tri dele. Madžarska je dobila Prekmurje, Nemčija Gorenjsko Štajersko, slovensko Koroško in del Dolenjske, Italija pa je dobila preostalo Dolenjsko, Notranjsko in Ljubljano.

Hitler je v zvez s svojim področjem izdal navodilo, da ga je treba čimprej ponemčiti, in ta ukaz so njegovi lokalni predstavniki skušali z vso zavzetostjo uresničiti. Prepovedali so slovenščino v javnosti, zaprli šole in kulturne ustanove ter hkrati načrtovali izselitev okrog 260000 ljudi v rajh, na Hrvaško in Srbijo. Izselitev so izpeljali le v omejenem obsegu (deportirali so okoli 60.000 Slovencev).

Italijani so se odločili za milešo politiko. Ustanovili so posebno Ljubljansko provinico, v kateri naj bi Slovenci uživali omejeno kulturno avtonomijo.

3. Hrvaška - Ustaši

Hrvaška je vsaj na papirju dobila samostojnost. 10. Aprila 1941 je v Zagrebu, ki so ga zasledle nemške čete, ustaški predstavnik Slavko Kvaternik razglasil Neodvisno državo Hrvaško. Bilo pa je jasno, da gre tu predvsem za marionetno državo, pod vplivom Hitlerja in Mussolinija, ki sta se še naprej borila za čimvečji vpliv v njej. Takrat najvplivnejši hrvaški politik Vladko Maček je izdal razglas, s katerim je pozval svoje pristaše naj sodelujejo z novimi oblastmi, ustašem pa priznal celo zaslugo, da so hrvaški vrnili njene zgodovinske meje. Tako je dokončno kompromitiral svojo stranko in se v pričakovanju boljših časov umaknil na svoje posestvo. Kasneje ga je ustaški režim celo zaprl v zloglasni Jasenovac. V resnici so ustaši trgovali z musolinijem z hrvaško ozemlje in zato so se morali odreči vsemu srednjemu delu dalmatinske obale ter skoraj vsem jadranskim otokom. Ante Pavlič je bil voditelj ustašev, ti so se z Mussolinijem dogovorili, da Hrvaška postane kraljevina.

Paveličevi ustaši so bili skrajno desna opcija. Takoj ob prihodu na oblast so sprožili "rasno revolucijo" proti Židom, Ciganom in predvsem Srbom, ki so sestavljali 30 odstotkov prebivalstva. Pavlič je imel Bošnjake za hrvaške brate, zato proti njim ni vodil zatiralske politike. Srbe na Hrvaškem je podobno kot Hitler Slovence želel uničiti, njegov načrt je bil da jih tretjino pobijejo, tretjino izženejo na tuje, tretjino pa spreobrnejo v katoliško vero (prisilno). Njegov načrt so začeli uresničevati takoj in kasnejše analize so pokazale, da je bilo žrtev tega režima približno 330.000. Katoliška cerkev se ni znala ali hotela distancirati od tega početja, pač pa je celo s svojimi prelati, duhovniki in frančiškanskimi patri sodelovala pri ustaških zločinih ter s tem prispevala k zmedi v javnem mnenju, ki ni imelo pastirjev vrednih tega imena.

V drugi polovici leta 41 so Italjani zasedli ozemlje Neodvisne države Hrvaške, saj jim ni bilo všeč Paveličevo navezovanje na Naciste. Tako je Pavelič izgubil veliko vpliva, saj ni bil sposoben zadržati ozemeljske celovitosti Hrvaške. Po nekem poročilu je Paveliča takrat podpiralo le 10% prebivalstva, a imel je približno 35000 zvestih ustašev, ki so ostajali na oblasti predvsem zaradi podpore nacistov.

Ob koncu vojne so poskušali ustaški voditelji navezati stike z Hrvaško kmečko stranko v upanju, da se bodo z njihovo pomočjo na kakšen način rešili. Pavelič pa ni hotel prevzeti vloge grešnega kozla, čeprav so mu obljubili varno zatočišče v Švici. Ko je Tito 31. Avgusta 44 razglasil amnestijo za vse kolaboracioniste, ki se niso omadeževali z narodnim

izdajstvom in vojnimi zločini, se je večina hrvaških domobranov (ustašev) udala, medtem pa se to med slovenskimi domobranci in četniki ni zgodilo.

4. Srbija

Italija je hotela črni gori nameniti delno notranjo samostojnost, a je črnogorski knez Mihailo odklonil zasedbo prestola na tako poniževalen način in raje izbral koncentracijsko taborišče. Črna gora je tako ostala pod okupacijo italjanskih čet.

Srbija je počasi izgubljala svoja periferna območja, nekaj je morala prepustiti Madžarski, nekaj pa italjanski Albaniji. Pokoli in preganjanja, ki so jih vršili ustaški režim na Hrvaškem, pa tudi bolgarske in madžarske okupacijske enote in kosovski Albanci nad Srbi, so povzročili veliko količino beguncev, ki so odšli na srbsko območje pod nemško upravo. Mnogi so se zatekli v gozdove in se poskušali organizirati v oborožene skupine. Poleg tega so se okrog častnikov kraljeve vojske, ki so se izognili ujetništvu, začeli zbirati vojaki, odločeni da poraza ne sprejmejo mirno. Podprti s staro protiturško uporniško tradicijo, so se četniki začeli pojavljati na nekaterih srbskih in črnogorskih območjih že aprila 41. Pod vodstvom Koste Pečanca, junaka prve svetovne vojne in skrajnega nacionalista, je tako nastalo v južni srbiji močno četniško gibanje. Najprej se je spopadlo s kosovskimi Albanci. To gibanje je nato dalo močan pečat dogajanjem v osrčju Jugoslavije skozi celotno vojno.

Istočasno z ustanovitvijo četnikov pa se je začela tudi akcija Komunistične Partije Jugoslavije, ki se je že pred vojno izjemno dobro uskladila in ojačala svoj aparat. Sovjetska zveza je leta 1935 v strahu pred naraščajočim nacizmom pozvala vse komuniste, naj se povežejo skupaj z ostalimi protinacističnimi političnimi opcijami, ki so pripravljene na sodelovanje. To je storila tudi KPJ, glavni pomen poziva pa je bil to, da je KPJ morala sprejeti narodnostno razdrobljenost Jugoslavije, da bi lahko sodelovala z ostalimi možnimi partnerji. To je prineslo ustanovitev KP Slovenije in KP Hrvaške. Za udejanjenje tega načrta, je SZ izbrala Josipa Broza (takrat še Walter, kasneje Tito), ki ga je postavila kot generalnega tajnika KPJ. V kratkem času jo je temeljito preoblikoval in ob sebi pridobil nekaj pomembnejših sodelavcev, med drugim Edvarda Kardelja, črnogorca Milovana Djilasa in srba Aleksandra Rankoviča. Še pred vojno je SZ dejala, da Walter ne sme pričakovati pomoči Rdeče armade pri morebitni revoluciji, da pa naj krepí željo po oboroženem odporu v primeru, da pridejo na oblast v Jugoslaviji fašistične ali nacistične sile. Tako je KPJ začela podpihovati predvsem upor proti takratni vladi, ki se je nagibala k sodelovanju s Hitlerjem, hkrati pa ni odgnala misli na morebitno revolucijo. Najbolj uspešna je bila KP Slovenije, ki je uspela

ohraniti dialog z drugimi zmernimi silami in tako kot prva že 26. Aprila 1941 ustanoviti Osvobodilno (oziroma Protiimperialistično) fronto, z namenom združiti slovenski narod. Ta je bil sicer zelo nejasno izražen in se je prepletal z komunističnim razrednim bojem.

Ob napadu Hitlerja na SZ je morala SZ še vedno močno krotiti KPJ, da naj v prvi vrsti deluje protinacistično in naj z protletarsko revolucijo raje počaka. Medtem, ko je bila v drugih delih Jugoslavije nosilka upora izključno KPJ, pa je v sloveniji Osvobodilna fronta delovala bolj v obliki koalicije, saj je poudarjala predvsem misel o suverenosti slovenskega naroda in pravico do samoodločbe.

Komunistični upor je na v prvi vrsti odločno uspel v Črni gori, kjer ga je organiziral Milovan Djilas, a kmalu so Italjani vsa ozemlja pridobili nazaj, še usodnejše pa je bilo za komuniste to, da so si ob poizkusu izvedbe revolucije nakopali odklon ljudstva.

5. Četniki

V Srbiji so partizanske enote začele delati "konkurenco" četniškim enotam. To je četnike prisililo, da so svoj program natančneje opredelili. Izrekli so se proti nerazsodnemu spopadu z Nemci, dokler se vojna sreča ne obrne, češ, da še ni prišel čas za boj. Tako so svojo konfrontacijo z Nemci omejili, vendar so na začetku celo sodelovali s partizani, ker jim niso hoteli prepustiti vse inicijative.

Nemce je nastop gverile neprijetno presenetil, saj takrat Jugoslaviji niso dajali veliko pozornosti in so tam pustili le najnujnejše enote. Ker so hoteli ohraniti povezave med Ljubljano, Zagrebom in Beogradom zaradi strateškega pomena oskrbovanja čet v Grčiji in severni Afriki, so že avgusta 1941 prepričali Pečančeve četnike, da so prestopili na njihovo stran. Konec meseca so sklenili dati več teže srbski vladi. Na čelo so postavili generala Milana Nediča, prestižnega oficirja nekdanje vojske in mu za ohranitev reda in miru dovolili organizirati močno žendarmarijo. Nedič je navezal stike z Dražo Mihailovičem in mu predlagal, naj s svojimi ljudmi odide v Bosno in tam začne boj proti ustašem, medtem ko bo sam razgnal komuniste v Srbiji. Hitler ni zapual Srbom in zato je poslal enote iz različnih front, ki bi uničile tako četnike kot partizane.

Tito se je na to hitro odzval in tako se je odločil, da bodo odpor decentralizirali po deželah, vendar pod vodstvom glavnega štaba. Moskva je Titu ukazala naj se poveže z Mihailovičevimi četniki, a ta je ukaz prezru, saj je imel svoje namene.

V Londonu so spoznali, da je možno ta gverilski upor v Jugoslaviji izkoristiti in zato so ustanovili posebno organizacijo, ki se je ukvarjala z zadevami na balkanu. Tudi Angležem ni uspelo, da bi povezali Mihailoviča in Tita v skupni upor, čeprav naj bi ta dosegla okvirni dogovor.

Mihailovič je z napadom na Užice označil začetek državljanske vojne v Srbiji. Tako so se partizani in četniki dokončno razšli, predvsem je na Mihailoviča vplival skrajno krut režim Wehrmahta, ki je izdal ukaz, da je treba za vsakega ubitega Nemca ubiti 100 Srbov, za ranjenega pa 50. Zaradi tako strašljivih kazni se je tudi javno mnenje obrnilo in kmalu se je zaradi nemških eksekucij nastrojilo proti partizanom. Ker so Nemci videli, da se zadeve razvijajo ugodno, so se odločili obračunati tako s partizani kot četniki, čeprav jim je Mihailovič tik pred obračunom ponudil sodelovanje. Nemški napad je uspel in partizani in četniki so bili pregnani v Sandžak, kjer so bile razmere lažje, saj je bil

pod Italjansko upravo. Skupna usoda pa Tita in Mihailoviča ni pomirila, saj sta se kmalu spopadla in nadaljevala bratomorni boj do konca vojne.

S tajnim dogovorom je večina četnikov prestopila v vrste Nedičevih žandarjev, kar je komunistom upravičeno dovoljevalo, da jih ožigosajo z izdajalci.

Tito je v odgovor ustanovil najprej 1. Proletarsko brigado nato pa se 2. Proletarsko brigado, ki sta postali jedro bartizanskih sil v Bosni in Hercegovini.

Medtem je kralj v izgnanstvu v Londonu imenoval novega generala, Slobodana Jovanoviča, prestavnika največjih konzervativcev. Ta je v želji po da okrepi vlado Mihailoviča imenoval za generala in poveljnika jugoslovanske vojske. A to so bile le pobožne želje, saj so se četniki ravnali po Mihailovičevih navodilih le kadar jim je to koristilo, spoznali so da lahko z Italjani navežejo obojestransko koristen odnos, torej so začeli kolaborirati. Sicer so trdili, da gre le za začasno potezo, a kaj kmalu se je pokazalo, da temu ni tako.

Angleži so zaradi strahu pred komunisti naredili mit o generalu Mihailoviču, kot zavezniku, pri tem so prezrli to, da so dejanja, ki so jih pripisovali Mihailoviču v bistvu izvajali partizani.

Tito je končno začel upoštevati navodila iz Moskve in za čas vojne zavrgel željo po revoluciji in odtlej dajal poudarek predvsem na narodno osvobodilnem boju. To mu je prineslo veliko koristi, saj se je zaradi milejše politične linije partizanom pridružilo tudi veliko ne-komunistov.

Ob ponovni veliki ofenzivi Wehrmachta, so se mu pridružili tako Italjani kot tudi četniki in ustaši. Partizanski odpor se je resno zamajal, saj so izgubili vsa osvobojena ozemlja in veliko oporišč. Veliko borcev je zapustilo Titove vrste in se pridružilo Mihailoviču. Partizani so na to odgovorili s streljanjem dezertarjev, požiganjem vasi ipd, s tem pa še dodatno podžgali državljansko vojno.

Spopadi, ki so odjeknili spomladi 442 v Bosni in Sloveniji so odjeknili po vsem mednarodnem prostoru. Sovjetska zveza je končno, kot nagrado Titovemu spametovanju, ožigosala Mihailoviča in vlado v izgnanstvu kot izdajalce. Zaradi tega so se tudi Angleži začeli zanimati za Mihailoviča. Kljub temu, da so vedeli, da sodeluje z Italjani, so upali, da bo prevzel

oblast nad Jugoslavijo in nato koristil v boju proti Nemcom, a tudi njihovo zaupanje vanj se je začelo majati.

Končna preizkušnja je za četnike prišla 5. Novembra 42, ko so jim iz Londona ukazali napad na železniško progo Beograd-Solun (po kateri se je oskrboval Rommlov Afriški korpus), do katerega seveda nikoli ni prišlo.

Tito se je ob umiku čez Neretvo (zaradi obsežne nemške ofenzive) začel pogovarjati z nemci in si s tem pridobil nekaj časa. Ko je za pogovore izvedel Berlin, so ti propadli. Po predihu so se partizani spopadli z Italjani in četniki in slednjim zadali odločilen udarec. Mihailovič se je bil primoran vrniti v Srbijo z le nekaj sto privrženci.

Ob izkrcanju zaveznikov na Siciliji in kapitulaciji Italije 8. Septembra 43, so se partizani polastili velike količine orožja in zalog, preden so ozemlje uspeli zasesti Nemci. Četniki so se ob tem dogodku skušali povezati z Nemci, kar je povzročilo dokončen razhod z Britanci, ki so se končno sprijaznili s tem, da morajo računati predvsem na partizane.

Decembra 43 je Mihailović dobil še zadnjo nalogo miniranja mostov, ki spet nista bila nikoli minirana in nato se je Angleška vlada februarja 44 odločila dokončno pretrgati stike s četniki.

Ob osvoboditvi Beograda s strani rdeče armade je poskušal Mihailović še sodelovati z Rusi, a ti so četnike takoj po zavzetju Srbije aretirali in predali Titu. Mihailović se je umaknil v Sandžak.

6. Slovenija - Domobranci

Medtem, ko se je drugod v Jugoslaviji odporništvo razvijalo predvsem na podeželju, se je v Sloveniji najprej pojavilo kot ilegalno delovanje v mestih. Vrhovni plenum OF se je 16. Septembra 1941 preoblikoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Prepovedal je kakršnokoli sodelovanje z okupatorjem, razširil svoje delovanje po celi Sloveniji in pozval intelektualce h kulturnemu molku.

VOS (Varnostno Obveščevalna Služba) pod vodstvom Zdenke Kidrič je malu prerasla špionažo in potala uspešna udarna sila za boj proti peti koloni in skrbela za likvidacije "sovražnikov ljudstva". Tako taktiko je vsilila komunistična partija in kmalu je usodno poglobila že predvojna razhajanja znotraj slovenske družbe.

Večina pripadnikov Slovenske ljudske stranke je v svojem skrajnem klerikalizmu povsem nekritično sprejela nauk Pija XI. Po katerem je komunizem glavno zlo v družbi in v katerem je Pij prepovedal vsem kristjanom vsakršno sodelovanje s komunisti (kar se očitno danes spreminja, saj cerkev želi protektorat nad 1. majem dnevom delavcev?). Kleri, na čelu z ljubljanskim škofom Rožmanom, so bili prepričani, da lahko s pasivnostjo in oportunističnim manevriranjem z okupatorjem prav tako dosežejo zedinjeno Slovenijo in zato so se zadeve usodno zapletle. 21. decembra 1941 je skrajna desnica z utlimatom zagrozila OF, da jo bo začela ovajati zasedbenim oblastem. Italjani so 3. Oktobra Ljubljano proglasili za vojno območje, na začetku leta 1942 pa so jo obdali z bodečo žico in začeli izvajati represivno oblast, v prepričanju, da je treba Slovence uničiti, preseliti ali asimilirati. Požiganje in rušenje hič, celih vasi, streljanje tistih, ki so jih zalotili z orožjem v roki, ubijanje talcev, množično interniranje prebivalstva, vse to so bili pojavi nasilja, ki je prizadelo na tisoče Ljubljančanov. V koncentracijska taborišča je bilo poslanih od 20-25 tisoč oseb., 13 tisoč pa postavljenih pred vojaško sodišče. Ustrelili so 145 talcev, a kljub temu, da je bilo razmerje sil 3500 partizanov in 65000 italjanskih vojakov veliko, se je upor neustrašno nadaljeval.

Sredi leta 42 se je uporniško gibanje na Slovenskem močno razmahnilo. Na Dolenjskem je nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, ki so ga Italjani le s težavo kontrolirali. Podobno kot drugod v Jugoslaviji so iskali sodelovanje z delom prebivalstva, ki bi jim omogočilo lažji nadzor. Na ugodna tla je ideja naletela predvsem zaradi odklonilnega duhovščine in tradicionalnih političnih strank na početje partije, ki se je preveč pomikala proti revolucionarnem razrednem boju. Začele so se vaške straže in do maja 42 je gibanje zajelo približno 6000 mož. Partizani so jih

po ruskem zgledu poimenovali bela garda (od tod Belogardisti), Italjani pa Milizia Volontaria Anticomunista. General Rupnik, takratnji župan, se je zahvalil dučejju, ker je dal slovincem tako dobro ustavo. Medem pa je bil general Ruggero bolj realen, ko je jeseni 1942 škofu Rožmanu glede nepričakovane vojaške podpore dejal: "Nam Italjanom mnogo pomaga, a med vami Slovenci ustvarja tašno sovraštvo, da ga pedeset let ne boste mogli odpraviti".

Ko so partizani julija in avgusta 42 prestali obsežno italjansko ofenzivo, so se tudi v mednarodni javnosti začeli kazati kot najbolj žilavi uporniki na Jugoslovanskih tleh. Prav tako jim je uspelo jeseni 42 ustvariti veliko osvobojeno območje, katerega center je bil Bihač.

Domobranstvo je v Sloveniji pustilo zelo hude rane. Predvsem se znova poizkuša revaluirati domobransko gibanje, vendar neuspešno.

Razlogi za močan odpor do domobranskega gibanja ležijo predvsem v terorju, ki ga je le to izvajalo. Najhujši domobranski masaker je verjetno izvajal poročnik Frakel oziroma Klavec iz barja. Eden od najbolj zloglasnih zločinov je 64 mrtvih v Kozlarjevi gošči in na Lesičnem pri Škofljici.

Domobranci so z odstranitvijo generala Rupnika ob koncu vojne želeli narediti prevaro, da bi se oni prikazali kot osvoboditelji pred zavezniki, a jim to ni uspelo.

Ob koncu vojne, je III. Armada narodnoosvobodilne vojske pod poveljstvom Koste Nadja 15. Maja 1945 zajela 30.000 pripadnikov kolaboracionističnih vojaških formacij, med njimi dvanajst ustaških generalov in vodje črnogorskega četništva, ter 20.000 ubežnikov.

Domobrancem so namesto, da bi jim sodili v njihovih rodnih krajih, brez preverjanj sodili partizani sami in jih v največji meri usmrtili. To je bila napaka, ki jo nova desnica s pridom izkorišča, da bi obrnila zgodovinski pogled na takratno situacijo, vendar je treba vedeti, da jih kruta smrt kolaboracionistov še ne opravičuje zločinov, ki so jih pred tem storili v imenu Cerkve.

Slovenska domobranska zaveza še danes ne prizna svoje zmote, saj še leta 1998 postavlja spominske plošče, kot je tista na ljubljanskih žalah, ki slavi enega najhujših Hitlerjevih pomagačev – Lovro Hacina, šefa političnih agentov in policije v Ljubljani, Jožeta Hlebca, šefa zaporov in še na desetine ostalih.

7. Viri

1. Jugoslavija 1918-1992, Jože Pirjevec, 1995 Založba lipa
2. Dopis vodstvu javne razprave o spravi, 1998 Marjan Keršič – Belač
3. Vojna na balkanu, Fitzroy Maclean, 1968 Zavod Borec